

1

La tardor als Museus

Text de la conferència dins del cicle al voltant dels «Artistes d'adopció», en el marc de **La tardor als Museus 2021**

Edita i coordina

 Departament de Cultura, Patrimoni
i Política Lingüística
Consell de Mallorca

 Xarxa de Museus
Consell de Mallorca

LA SERRA DE
TRAMUNTANA
DESCRITA PER
LA PARAULA
I LA IMATGE.
DEL CARDENAL
DESPUIG A
L'ARXIDUC LLUÍS
SALVADOR.

Jaume-Bernat Adrover i Artigues

Abstract

A continuació, presentam una síntesi de la ponència realitzada el 3 de novembre a la sala d'actes del Centre Cultural la Misericòrdia de Palma, en el marc del cicle d'activitats «La tardor als museus».

L'objectiu d'aquest estudi és analitzar l'origen de la imatge actual de la serra de Tramuntana; per això, és necessari situar-nos al segle XVIII, en el context de la Il·lustració, en què trobarem personatges com el cardenal Antoni Despuig o José Vargas Ponce que, amb les seves obres respectives, contribuiran a configurar la imatge més primitiva dels pobles de la Serra.

Tot i això, la internacionalització definitiva d'aquest petit marc geogràfic es produí durant el transcurs del segle XIX, amb l'esclat del Romanticisme. Serà el moment en què els viatgers europeus «descobreixen» les Illes Balears i, en conseqüència, pobles com Sóller o Valldemossa.

Nosaltres analitzarem aquells llibres de viatge exclusivament dedicats a les Illes Balears que combinaven la paraula i la imatge i que es varen publicar abans de *Die Baleren in Wort und Bild Geschildert* (1869-1891). Per tant, publicacions com *Les îles oubliées* (1893) de Gaston Vuillier quedaran en un segon pla.

Començarem analitzant la visió que ens han transmès obres com *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses* (1807) d'André Grasset de Saint-Sauveur o *Souvenirs d'un voyage d'Art a l'île de Majorque* (1840) de J. B. Laurens. Procurarem parar esment a tot allò que interessava els seus autors, però també quins varen ser els principals problemes que es trobaren durant el transcurs de l'itinerari.

Tot seguit, ens centrarem en les publicacions sorgides en el marc estatal, que són la conseqüència directa de l'auge del llibre de viatge en el context europeu, cosa que no seria possible sense la millora de les comunicacions, que varen permetre accedir a llocs on abans era molt difícil arribar-hi.

Així mateix, trobarem obres com el tom dedicat a Mallorca (1842) de *Recuerdos y bellezas de España*, dels catalans Pau Piferrer i Francesc Xavier Parcerisa. Tot i que tampoc ens podem oblidar de les obres del marc balear, com *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* (1840-1844) del mallorquí Antoni Furió. Es tracta de dues obres que exemplifiquen la millora de les tècniques de reproducció d'imatges, ja que incorporen un gran nombre de litografies.

Cap a finals del segle XIX, cobraran importància els viatgers britànics com Charles W. Wood, que publicà *Letters from Majorca* (1888), un relat entre la realitat i la ficció que inclou un gran nombre d'imatges de la Serra.

Es tracta d'un llibre de viatge que compta amb un valor afegit i és que l'autor, a diferència de molts altres visitants, va poder conèixer en primera persona l'arxiduc Lluís Salvador, l'autor de l'obra, ja esmentada, *Die Balearen* (1869-1891); una publicació de caire enciclopèdic que aglutina, mitjançant la paraula i la imatge, tot tipus d'informació sobre les Illes, evidentment, inclosa la Serra. Amb tot, no ens podem oblidar que no és més que el fruit d'una tradició iniciada pels il·lustrats del segle XVIII,

que varen recollir els viatgers romàntics del segle XIX. Uns coneixements dels quals l'arxiduc Lluís Salvador n'era dipositari i que va ampliar amb els seus coneixements científics i de botànica. Una obra que també servirà de referència per als viatgers de començaments del segle XX, que, a poc a poc, començaran a incorporar fotografies en els seus llibres de viatge.

Ponència

Avui, quan us diuen que tanqueu els ulls i penseu en la serra de Tramuntana, segur que una de les primeres imatges que us vendran al cap són de pobles com Valldemossa o Sóller. Això no és casualitat, és fruit d'una tradició, que molt probablement troba el seu punt de partida en el segle XVIII i, més concretament, en el mapa de Mallorca que va encomanar gravar el cardenal Antoni Despuig, tot i que no ens podem oblidar d'antecedents com *Atlante Español. Descripción General del Reyno de Mallorca* (1779) de Bernat Espinalt, obra que ja incorpora dues imatges de l'illa fetes per Juan Fernando Palomino. Es tracta d'una vista de Palma i una d'Alcúdia, a les quals Espinalt es refereix com a «estampas finas». Aquests dos pobles defugen del nostre interès, ja que no formen part de la serra de Tramuntana; el que sí ens interessa són les dues rutes que es poden intuir en les pàgines d'aquesta publicació. D'una banda, en trobam una que va de Valldemossa a Deià i, de l'altra, trobam un itinerari conformat per Bunyola, Esporles, Puigpunyent, Andratx i Calvià.

Per tal d'oferir un exemple del tipus de descripció que fa Espinalt, he seleccionat un poble representatiu de cada una d'aquestes dues suposades rutes, tot i que, evidentment, es poden observar uns trets comuns, com el marcat caràcter geogràfic de les descripcions dels diferents pobles, herència d'una llarga tradició cartogràfica. El segon punt a destacar és que les descripcions es poden dividir en quatre parts clarament diferenciades: geografia, població, cultius i llocs d'interès històric, tal com es pot veure en el cas de Valldemossa, el poble que he triat d'aquesta primera ruta.

El primer que fa, és situar el poble geogràficament: «A los veinte grados, y once minutos de longitud, y treinta y nueve grados, y quarenta y seis minutos de latitud en lugar montuoso está situada la Villa de Valldemosa»¹. Després, es refereix a la població i als representants civils i religiosos, així com també fa esment al tipus de cultiu que es conreava en aquest poble al segle XVIII. Hi destaca la presència de garrovers i també el cultiu de la seda. Espinalt tampoc s'oblida d'esmentar les fonts o els corrents d'aigua, ja que, aleshores, la riquesa d'un poble depenia del subministrament fluvial del que disposava, tan necessari per al conreu del camp. Per acabar, es refereix a llocs d'interès històric com la Cartoixa, tot i que el més destacat no és la descripció del monument, sinó la informació addicional que proporciona: «Sin embargo la mayor parte de sus habitantes son pobres, y los socorren las continuas limosnas de la Cartuxa de Jesus Nazareno»². Així idò, cap al 1779, la majoria dels habitants d'aquest poble eren pobres; una imatge molt allunyada de la realitat actual d'aquest municipi, però que sembla que, a les acaballes del segle XIX i començament del XX, no havia canviat tant, això pareix, si ens fiam de l'opinió de l'escriptor Marius Verdaguer: «El Archiduque llegó a comprar desde Deià hasta muy pasado Valldemossa. Sus propiedades estrangulaban al pueblo. El Archiduque, en

1 ESPINALT, Bernat (1779) *Atlante Español*. Madrid: Imprenta de Antonio Fernández, p. 305

2 ESPINALT, Bernat (1779) Op. cit., p. 306.

su fanatismo por la naturaleza, no dejaba cortar ni una rama de árbol ni coger una hierba. Sus predios no se cultivaban y el pueblo estaba en la indigencia»³.

Pel que fa a la segona ruta de la serra de Tramuntana, que podem intuir en aquest *Atlante español*, destaca la descripció de pobles com Esporles. En primer lloc, situa la vila geogràficament i explica que Banyalbufar aleshores es trobava sota la seva jurisdicció. També fa referència al llogaret de s'Esgleieta i les monges de l'Olivar. Pel que fa als cultius, una altra vegada esmenta la seda, tot i que assenyala que el més rellevant aleshores ja era la producció de vi, del qual diu el següent: «es de la mejor calidad de Europa, particularmente la malvasía»⁴. Per acabar, com a llocs d'interès, destaca la possessió de sa Granja, i el seu «copioso manantial de agua»⁵.

Si avançam una mica cronològicament, arribam fins al mapa del cardenal Despuig, que va esdevenir un dels màxims exponents internacionals de la Il·lustració mallorquina. A banda de la carrera eclesiàstica fulgurant, n'hem de destacar el vessant com a viatger il·lustrat, vinculat a la cultura europea del Grand Tour, tal com ja va apuntar Marià Carbonell⁶, sense oblidar-nos del vessant col·leccionista, ja que va aglutinar una gran col·lecció d'escultura clàssica que exposà a la biblioteca museu de Raixa, lloc que esdevindrà una aturada obligatòria per als viatgers que visitin Mallorca durant el transcurs del segle XIX. Una altra fita important serà el seu paper com a impulsor de la Societat Econòmica d'Amics del País. Una entitat de vital importància pel que fa a l'impuls del comerç, la indústria i les arts, tal com recorda Ramon Medel en el seu *Manual del viajero en Palma de Mallorca* (1849)⁷. Tampoc ens podem oblidar del paper del cardenal Despuig com a impulsor de la beatificació de santa Catalina Tomàs, un fet que pot semblar anecdòtic per al tema que ens ocupa, però que no ho és, ja que la majoria de viatgers esmenten la santa mallorquina quan passen per Valldemossa.

Així mateix, no és estrany que un personatge que conjuga tantes sensibilitats obsequiàs la seva petita pàtria amb un mapa. Per a molts, el millor mapa de Mallorca del segle XVIII, tot i que, pel que fa al nostre estudi, la part més interessant són les imatges que acompanyen el mapa en els laterals, en què podem veure, representats gràficament, pobles de la Serra com: Pollença, Bunyola, Sóller, Valldemossa, Andratx, Puigpunyent, Deià, Selva, Alaró o Esporles, tots acompanyats d'una petita llegenda, que, sens dubte, es pot contrastar amb les descripcions que va fer l'il·lustrat espanyol, José Vargas Ponce, a les seves *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares* (1787). Una obra que va ser publicada molt poc després del mapa de Despuig, fet que no sorprèn si tenim en compte que el mateix Vargas Ponce explica que el cardenal Despuig li va fer de guia quan visità l'illa: «Don Antonio Despuig, que no solo franqueó cuantas apuntes tenia hechas á fin de condecorar á su Pátria con un Mapa Geográfico en que trabajaba, sino que nos acompaño en todos nuestros viajes, haciéndonos notar quanto lo merecía»⁸. Pel que fa a l'itinerari de Vargas Ponce, igual que a *Atlante español* podem entreveure dues rutes. La primera va de Pollença a Lluc, mentre que la segona és un poc més extensa i passa per pobles com: Bunyola, Sóller, Valldemossa, Banyalbufar, Andratx i Puigpunyent. Tal com esmenta el mateix

3 D'AUSTRIA TOSCANA, Lluís Salvador (2000) *Catalina Homar*. Palma: José J. de Olañeta editor, p. 70.

4 ESPINALT, Bernat (1779) Op. cit., p. 312.

5 *Ibidem*.

6 CARBONELL BUADES, Marià (2013) *El cardenal Despuig: colleccionisme, grand tour i cultura il·lustrada*. Palma: Consell de Mallorca, p. 61-75.

7 MEDEL, Ramon (1989) *Manual del viajero en Palma de Mallorca*. Palma: El Drac editor, p. 143.

8 VARGAS PONCE, José (1983) *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*. Palma: José. J. de Olañeta editor, p. 11.

autor, el seu llibre va més enllà de la descripció geogràfica: «La descripción particular de un Pueblo si se ha de executar como corresponde para sacar de ella toda utilidad, no solo ha de contener sus posiciones Geográficas»⁹.

Pel que fa al primer itinerari, es desplaça fins a Pollença, passant per Alcúdia, poble que defineix com: «la parte mas inculta y mal sana de toda la Isla»¹⁰. Una opinió que evidencia la sinceritat que mostra Vargas Ponce en tot moment. Tant és així que, quan parla dels monuments més destacats de Pollença, comenta que hasta la iglesia Parroquial es de regular gusto»¹¹, però probablement el més rellevant és que fa referència a dos espais que esdevingueren clau per als viatgers que visitaren l'illa durant el segle XIX i començaments del XX. D'una banda, el santuari del Puig de Maria, i, de l'altra, el castell del Rei, del qual diu: «de cuya resistencia en tiempos de las Conquistas de los Moros, cuentan los del Pais mil historietas graciosas»¹². Després de visitar Pollença, se'n va cap a Lluc, indret que defineix com un santuari magnífic i ric, del qual destaca l'església, de bon gust, diu.

Pel que a fa a la segona ruta, l'itinerari comença per Bunyola, poble del qual destaca la possessió d'Alfàbia: «y siguiendo con esta dirección hasta las Sierras de Alfàbia, en ellas hay que ver una hermosísima Casa de campo que fue habitación de los Reyes Moros»¹³. Una altra vegada, torna a fer referència al passat islàmic.

La ruta continua cap a Sóller, on destaca la presència de fonts nombroses, a més d'olivars i tarongerars. Afirmar que, des de la llunyania, la vall pareix un bosc embullós d'arbres, però que, així com t'acostes, t'adones que tot està en ordre. Ja per acabar, es refereix a la part urbana: «La Villa de este nombre es hermosísima y la más rica de toda la Isla: los edificios que contiene no son magníficos ni de grande extensión; pero propios y decentes»¹⁴. Fet que denota que l'aspecte de la vila encara distava molt de la fesomia que adquiriria a començament del segle XX, amb l'arribada del Modernisme. Tot i que el més destacat és que defineix el poble com un «frondoso jardín», un concepte que anirà cobrant popularitat durant el transcurs del segle XIX, però que, com podem veure, té l'origen en el segle XVIII.

De Valldemossa en destaca l'«Abadía de Bernardos»¹⁵, és a dir, la cartoixa. Així com també l'ermita de la Trinitat, de la qual parlà acuradament l'arxiduc Lluís Salvador en el seu llibre *Catalina Homar* (1905). Vargas Ponce prossegueix la ruta cap a Banyalbufar i en destaca, igual que Espinalt, la qualitat dels vins. Continua la ruta en direcció a Estellencs i Andratx, sense oblidar-se de passar per Puigpunyent, on situa l'origen del torrent de sa Riera, a més de destacar la presència notable d'oliveres. Després continua per Calvià, fins a arribar una altra vegada a Ciutat.

Un cop arribam al segle XIX, entram en l'època daurada dels llibres de viatge amb il·lustracions. I pel que fa al cas de Mallorca, s'ha de destacar especialment la presència de viatgers francesos. En primer lloc, trobam la publicació *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses* (1807) d'André Grasset de Saint-Sauveur, un llibre que,

9 VARGAS PONCE, José (1983) Op. cit., p. 8.

10 VARGAS PONCE, José (1983) Op. cit., p. 27.

11 Ibidem.

12 VARGAS PONCE, José (1983) Op. cit., p. 28.

13 VARGAS PONCE, José (1983) Op. cit., p. 29.

14 VARGAS PONCE, José (1983) Op. cit., p. 30.

15 Ibidem.

sovint, ha estat qualificat com a «informe estratègic», ja que l'autor va ser cònsol de Napoleó, una afirmació que, inevitablement, em duu a relacionar l'obra amb *Itinéraire descriptif de l'Espagne* (1808), obra publicada un any després. L'autor, Alexandre de Laborde, també va estar al servei de Napoleó, i, tot i que no proporciona imatges de Mallorca, introdueix detalls que també recorden un informe estratègic, com, per exemple, quan es refereix al Port de Sóller: «Sóller és un port molt petit, la seva embocadura és difícil i molt tancada. Una bateria d'uns quants canons vetlla per la seva seguretat»¹⁶ o bé quan descriu el Port de Pollença: «Pot admetre vaixells i galeres; el calat és força profund; queden a l'aixopluc de tots els vents i són defensats per una torre en la qual hi ha artilleria»¹⁷.

Si tornam a l'obra d'André Grasset, hem de destacar que un dels elements que més li despertaran l'interès és la serra de Tramuntana: «L'illa de Mallorca és molt montuosa, sobretot a la part que mira a Catalunya. Una cadena de muntanyes força elevades la recorre de NE a SO»¹⁸. Així mateix, també destacarà la qualitat de la terra per al cultiu.

Els gravats que acompanyen aquesta publicació, encara són ben escassos. Tot i que podem destacar el que duu per títol *Carro majorichino* que es va incloure en una edició napolitana de 1832.

No serà fins a la publicació de *Souvenirs d'un voyage d'Art a l'île de Majorque* (1840) de J. B. Laurens que trobarem un gran nombre d'imatges, entre les quals destaquen vistes diverses de la serra de Tramuntana. Fruit de l'interès de J. B. Laurens per representar paisatges fins aleshores gairebé desconeguts: «y cuando supe que ninguna obra de arte se había publicado jamás referente a esta isla, y que los paisajes y los monumentos que allí debían encontrarse eran enteramente desconocidos a los pintores y de los artistas anticuarios, me resolví a tomarla por objeto de mi excursión»¹⁹, unes paraules que deixen entreveure els motius principals que el varen dur fins a Mallorca. També mostra interès per altres temes com el passat islàmic, tot i que en va quedar profundament decebut: «Al leer sobre el mapa de Mallorca unos nombres tan árabes como los de los lugares de Valdemusa, Beninsalem, Banalbufar, d'el Arach, me prometía encontrar en ellos el vivo recuerdo de la dominación sarracena; esperaba que alguna rústica mezquita, algún castillo, alguna construcción morisca, de las que debieron existir en el seno de las montañas, hubiera sido conservada [...] Los anticuarios de Palma tuvieron la amabilidad de demostrarme que estaba en un error»²⁰, un fet que va poder comprovar quan va visitar Sóller i Valldemossa. Pobles que, segons l'opinió del viatger, eren els més representatius de l'illa: «Yo había venido para recoger lo que tenía de original, y no lo que tenía de común o parecido con el mediodía de Francia o de Italia. Entonces creí podía limitar mis excursiones a las comarcas de Sóller y de Valdemusa, las cuales, según me decían, resumían los diferentes aspectos pintorescos de la isla y los caracteres de su particular vegetación»²¹, però, abans d'endinsar-se dins la Serra, va fer aturada a Raixa i Alfàbia, que li venien de pas, i va ser una decepció. Pel que fa a la gliptoteca del cardenal Despuig, diu que no tenia res de singular: «Sea cual fuere el mérito de esta colección, me pareció que los objetos

16 DE LABORDE, Alexandre (1975) *Viatge pintoresc i històric*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 161.

17 *Ibidem*.

18 DE SAINT-SAUVEUR, André Grasset (2003) *Viatge a les Illes Balears i Pitiüses*. Palma: Lleonard Muntaner editor, p. 29.

19 LAURENS, J. B. (1971) *Recuerdos de Un Viaje Artístico a la Isla de Mallorca*. Ediciones de Ayer, p. 5 i 6.

20 LAURENS, J. B. (1971) *Op. cit.*, p. 81.

21 LAURENS, J. B. (1971) *Op. cit.*, p. 82.

que contenía eran análogos a todo cuanto se recoge de la antigüedad, y de la cual los museos de Europa nos ofrecen millares de ejemplares. Nada había en este de Raxa que presentara un interés local»²². Alfàbia tampoc va esdevenir una bona tria, ja que tampoc hi va trobar cap reminiscència del passat islàmic.

Però les queixes més comuns dels viatgers no solien ser aquestes, sinó el mal estat dels camins i la insalubritat de fondes i hostatgeries, tal com podem trobar a publicacions coetànies com *Viaje a la Isla de Mallorca en el estilo de 1845*, de Joan Cortada, un viatger que no tenia pèls a la llengua, tal com demostren aquestes paraules: «No hay cristiano que pueda andar por las sendas, que no caminos, que conducen de uno a otro punto. Y cuando el viajero molido, quebrantado y cubierto de sudor llega por fin a un pueblo le aguarda una mala y asquerosa posada, y una cama a propósito no para dormir»²³. Impediments que no varen suposar un obstacle per a J. B. Laurens, ja que, després de visitar Raixa i Alfàbia, es va dirigir cap a Sóller, poble que va esdevenir tota una sorpresa per al viatger, i arribà a comparar-lo amb el jardí de les Hespèrides, per l'abundància i la frondositat. Arriba a parlar de l'existència d'un arbre que tenia dues mil cinc-centes taronges, un tipus d'exageracions molt freqüents a l'època que han acabat convertint-se en tòpics. De fet, l'alta productivitat dels tarongers sollerics ha estat un tema recurrent en els llibres de viatge, fins ben entrat el segle xx, tal com podem comprovar en una imatge d'Erwin Hubert que acompanya el *Viaje a Mallorca* (1933) de José María Salaverría, on es pot veure un pagès i una pagesa recollint taronges d'un arbre que en va ben ple²⁴.

Aquarel·la d'Erwin Hubert a *Viaje a Mallorca* (1933) de José María Salaverría

22 LAURENS, J. B. (1971) Op. cit., p. 84.

23 CORTADA, Joan (2008) *Viaje a la Isla de Mallorca en el estilo de 1845*. Palma: Miquel Font Editor, p. 95

24 SALAVERRÍA, José María (1933) *Viaje a Mallorca*. Madrid: Espasa-Calpe, p. 72.

J. B. Laurens no només va visitar els tarongerars, que encara ara envolten la vila, també va desplaçar-se fins al port, on va ser protagonista d'un incident ben curiós: va ser detingut per aixecar el plànol d'una fortificació: «Mas apenas había perfilado su figura, cuando vi arrojarse sobre mí cuatro individuos, [...] había cometido el delito de levantar el plano de una fortaleza, lo cual estaba prohibido por las leyes del reino, y, por esta causa, desde aquel momento estaba preso»²⁵. El més destacat d'aquest incident és el fet de deixar entreveure els prejudicis que tenia el viatger francès vers la població local: «Algunas veces tuve la tentación de arrojar al mar, desde lo alto de los bastiones, a este individuo [...] Y, bien considerado, era muy natural que este pobre hombre, sin más distracciones que fumar cigarros mirando hacia el mar, aprovechara la ocasión que yo le ofrecía de variar sus ocupaciones»²⁶. Una opinió que es repeteix en altres viatgers que provenien de les grans potències europees que consideraven els illencs com uns pobles intel·lectualment inferiors.

Uncopfinalitzada la visita per les contrades solleriques, es va dirigir cap a Valldemossa, però el camí que va triar no era el més fàcil, ja que J. B. Laurens tenia clar que, si volia conèixer els racons més amagats, havia de fugir dels camins convencionals: «El camino que escogí no fue ni el más corto ni el más cómodo, puesto que atravesé las altas montañas del lado suroeste de la isla, a fin de poder observar mejor los puntos de vista más agrestes y la vegetación meridional en toda su libertad, y al mismo tiempo descubrir los lugarejos más rústicos»²⁷. Una opció més complicada, però necessària, si volia incorporar làmines com *Olivos, dibujados del natural en las montañas entre Sóller y Valdemusa*, un dels primers gravats en què apareixen oliveres, imatge que esdevindrà un motiu recurrent i que trobarem a publicacions com: *Voyage a Majorque* (1868), *Letters from Majorca* (1888) o *Les Îles Oubliées* (1893), en aquest darrer hi trobam un gravat molt conegut titulat *Les oliveres monstres*. Fins i tot l'Arxiduc va caure sota l'encís d'aquests arbres i incorporà una imatge a *Die Balearen* titulada *L'olivera de la por*, amb la qual intenta explicar l'atracció que despertaven aquests arbres: «A Mallorca les oliveres es fan molt velles, i no és estrany trobar olivars que sens dubte són del segle XVI o XVII. Amb els anys adopten les formes nuoses més estrambòtiques, sovint creixen entrecreuats i gairebé sempre tenen el tronc buit, però sempre ple de vida, per això diu la llegenda que no es pot matar una olivera. N'hi ha que assoleixen una mida ben considerable; la de perímetre més gros que vaig veure està prop de Palma, i l'anomenen l'olivera de la por (un nom que deu estar relacionat amb alguna superstició); a Deià hi ha també un garrover amb aquest nom, el garrover de la por, que no el poden abraçar quatre homes que es donin la mà»²⁸.

No ens podem oblidar, com evidencien les paraules de l'Arxiduc, que era un tema que interessava tant els locals com els estrangers. Ho veim clarament en quadres com la imponent olivera de Gaspar Terrassa, que, actualment, forma part del fons de pintura del Consell de Mallorca, així com, també, els nombrosos quadres d'oliveres que va dur a terme la pintora Pilar Montaner.

Després d'immortalitzar aquests arbres centenaris, J. B. Laurens continuà el trajecte fins arribar a Valldemossa, on visità la Cartoixa a la recerca del record de l'estada

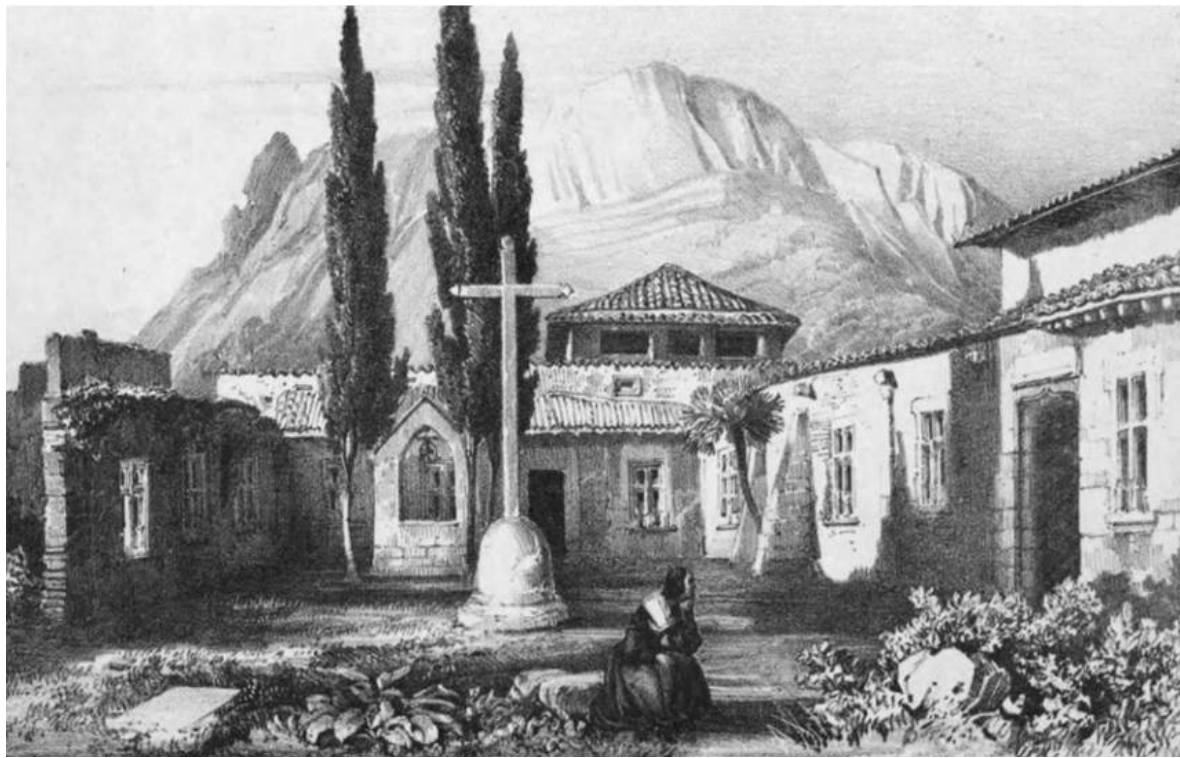
25 LAURENS, J. B. (1971) Op. cit., p. 87.

26 LAURENS, J. B. (1971) Op. cit., p. 87-88.

27 LAURENS, J. B. (1971) Op. cit., p. 88.

28 D'AUSTRIA TOSCAMA, Lluís Salvador: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Tercer Volum (1999). Palma: Govern de les Illes Balears, p. 154.

de George Sand, tot i que no podem oblidar que *Un hiver à Majorque* encara no s'havia publicat. Així i tot, J. B. Laurens sabia que Sand s'havia allotjat en aquest antic monestir i no va poder evitar la temptació d'incorporar una imatge en què es pot apreciar l'escriptora asseguda enmig del que l'autor anomena «Cementerio de Valdemusa, rodeado de una galeria del claustro». Tot i que no esmenta que sigui ella, sempre s'ha donat per suposat. De fet, és molt probable, que la imatge de Sand estigui inspirada en un retrat de l'escriptora que va fer Eugène Delacroix l'any 1838²⁹.

Cimetière de Valdemusa de J. B. Laurens a *Souvenirs d'un voyage d'Art a île de Majorque* (1840)

Sand va quedar encantada amb les imatges i les descripcions de Valldemossa que va fer J. B. Laurens a *Souvenirs d'un voyage d'Art a l'île de Majorque* (1840). Ella mateixa explica a *Un hivern a Majorque* (1842) que són el que va motivar-la a contar la seva història: «Així doncs, si m'espols avui la letàrgia dels records, és perquè he trobat un d'aquests darrers matins damunt la meua taula un bell volum titulat: Records d'un viatge d'art a l'illa de Mallorca, de J.B. Laurens. [...] i aleshores m'he sentit, si no amb la força per contar el meu viatge, almenys amb la de donar notícia del del senyor Laurens»³⁰. Una obra més que coneguda que es caracteritza, per una banda, per l'exaltació del paisatge de les contrades de Valldemossa, i, de l'altra, per la crítica a la població local. Així mateix, també hem de destacar les imatges que va fer el seu fill, l'artista Maurice Sand, algunes de les quals es varen arribar a publicar³¹.

29 Originàriament era un doble retrat, ja que estava compost per una imatge de Chopin tocant el piano en el qual Sand es recolzava, però el quadre es va fragmentar en dues parts per vendre la pintura per separat.

30 SAND, George (1993) *Un hivern a Mallorca*. Palma: Editorial Moll, p. 36 i 37.

31 Nosaltres hem consultat *Voyage a Majorque* (1868).

Escalier du château de Valldemossa de Maurice Sand i Tony Johannot a Voyage a Majorque (1868)

Sens dubte, les obres d'André Grasset de Saint Sauveur, J. B. Laurens i George Sand tendran una repercussió notable i contribuiran a la popularitat de les Illes Balears entre els autors de llibres de viatge. Fins i tot, apareixeran publicacions a l'Estat espanyol, com és el cas de *Recuerdos y bellezas de España*, una obra amb text de Francesc Xavier Parcerisa i imatges de Pau Piferrer. El tom dedicat a Mallorca es publicà l'any 1842 i inclou una ruta per la serra de Tramuntana dividida en dos capítols. El primer comença amb l'itinerari següent: la Real - Raixa - Valldemossa, i continua amb el següent: Valldemossa - Deià - Sóller - Gorg Blau - Lluc - Pollença. A més, també hi trobam imatges diverses de la Serra, de les quals hem de destacar la que duu per títol *Cartuja de Valdemosa* en la qual veim una perspectiva des del camí vell en què es pot apreciar el castell del rei Sanç i la cartoixa. Un punt de vista que trobarem reproduït en un gran nombre de publicacions d'aquest estil, inclosa la de J. B. Laurens, que degué inspirar la que també va fer Maurice Sand. Tot i que, després de la publicació de *Recuerdos y Bellezas de España* (1842), seguirem trobant aquesta mateixa perspectiva en publicacions com *Die Balearen* (1869-1891) o *Letters from Majorca* (1888).

Però no us penseu que aquest sigui un cas aïllat, tot i que potser sí que és el més evident. Per exemple, a *Recuerdos y bellezas de España*, també hi ha una imatge de Deià, molt similar a la que incorporà l'arxiduc Lluís Salvador al volum cinquè de *Die Balearen*. El mateix passa amb la imatge *Gorch Blau* de *Recuerdos y Bellezas de España*, ja que després trobarem una imatge amb un punt de vista molt similar en

el *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* d'Antoni Furió (1840-1844).

Aquesta darrera obra, segons Lluís Ripoll, està molt influïda pel *Viaje a las villas de Mallorca* (1789) de Jeroni de Berard que, malauradament, no es va arribar a publicar mai, a causa de la mort prematura de l'autor³². Antoni Furió per ben poc no veu tampoc la seva obra publicada, a causa d'una ceguera greu que patia, fet que li va impedir dur a terme una revisió final, a més de no poder incorporar totes les làmines que havia encarregat al gravador Francesc Muntaner. Trobam les vistes diverses que inclou de la Serra en l'apartat titulat «Parte Foranea». Tampoc no podem passar per alt la gran vocació religiosa de Furió que, en aquesta obra, es materialitza mitjançant imatges com el *Salt de la Bella Dona* o *El molí de la Beata*.

En definitiva, podem afirmar que, tant el *Panorama* de Furió com *Recuerdos y bellezas de España* evidencien que Mallorca no només interessava els estrangers, sinó que també despertà la curiositat d'intel·lectuals de l'àmbit local i estatal.

Durant la segona meitat del segle XIX, cobraran protagonisme els viatgers d'origen britànic. L'any 1876, Charles Toll Bidwell, consol britànic a les Illes Balears, publicava *The Balearic Islands*, una obra que incorpora una única imatge: *Alzines a la vora del torrent de Solleric*, gravat que pren com a punt de partida un quadre del pintor mallorquí Antoni Ribas Oliver (1845-1911).

Aquest fet exemplifica la repercussió que podien arribar a tenir determinats artistes locals en l'obra de viatgers de caire internacional. No és estrany ja que, sovint, presentaran interessos comuns, fruit de l'expansió del Romanticisme. El mateix Antoni Ribas Oliver va pintar el castell del Rei, un monument ruïnós que va esdevenir un símbol per als viatgers. El trobarem representat en gairebé tots els llibres de viatge que incorporen el gravat com a mitjà difusor. Així, doncs, el podem veure en obres com *Die Balearen* (1884) o *Les îles oubliées* (1893). Un castell que també veurem representat en els llibres de viatge de començament de segle XX.

El nostre següent viatger, Charles William Wood, també és d'origen britànic, tot i que, a diferència de Bidwell, incorporà gran nombre d'imatges a la seva obra *Letters from Majorca* (1888). Amb tot, avui dia encara no està clar qui és l'autor de les il·lustracions, però la hipòtesi més acceptada és que fossin encarregades a alguns dels il·lustradors de *The Argosy*, revista de la seva propietat.

Letters from Majorca es divideix en dues parts, ja que Wood va venir dues vegades a Mallorca. La primera va ser durant els mesos de novembre i desembre de 1886 i, suposadament, l'acompanyava el dibuixant H. C.³³. La segona vegada va ser entre maig i juny de 1887. Ens centrarem en la primera estada, en la qual narra la seva primera impressió de la serra de Tramuntana, un indret al qual, aleshores, no era fàcil d'arribar, no només pel mal estat dels camins, sinó també per les dificultats per poder llogar un carruatge, tal com demostren les seves pròpies paraules: «Según

32 L'obra es va publicar de manera parcial l'any 1983 a partir del manuscrit de la biblioteca municipal.

33 Segons l'opinió d'experts diversos, aquest dibuixant és un personatge fictici.

mis informes, creo que hay un solo coche descubierto en Palma³⁴». Així i tot, Wood va poder trobar transport per arribar fins a Valldemossa, poble en el qual va haver de fer aturada obligada per encarregar menjar, ja que es dirigien a una hostatgeria ben peculiar en la qual cada viatger havia de dur el seu propi menjar.

Una vegada reprès el camí, per tal d'arribar a la destinació, el viatger no pogué evitar fer tot tipus de comentaris respecte l'entorn, tot i que no són més que tòpics freqüents en aquest tipus de publicacions. En primer lloc, fa referència al bon temps: «En Inglaterra seríamos felices con un tiempo así durante todo el año»³⁵. Tampoc no pot evitar destacar l'exotisme que li suggeria el paisatge: «Pero aquí y allá una palmera se erguía. [...] ¡Cómo nos sentimos trasportados al soleado sur, llámese Italia o España!»³⁶. Així i tot, Wood era conscient que es tractava d'una imatge idealitzada i, just després de fer aquests comentaris, quan estava a punt d'arribar a l'hostatgeria, esmenta que va esclatar una forta tempesta: «Luego empezó a llover, la lluvia caía en auténticas cataratas, de una manera torrencial, tanto que incluso los caballos se tambaleaban vacilantes, como si no pudieran resistir sus embates. El coche casi dio la vuelta. Así que, de pronto, nos vimos metidos en ese invierno que detestamos»³⁷. Una imatge que, inevitablement, ens remet a l'hivern plujós que va viure Sand a Valldemossa. Malgrat les dificultats, Wood, finalment, va arribar a l'allotjament, l'hostatgeria, propietat de l'Arxiduc, anomenada Ca na Magina, però més coneguda com Ca madò Pilla. Allà, el visitant hi podia romandre tres dies de franc amb la condició que cada un dugués el seu propi menjar. Era un espai que, segons Wood, diferia completament dels allotjaments habituals. Amb tot, va acabar trobant-se d'allò més còmode, i va alegrar-se molt quan un grup d'alemanys volien allotjar-se allà i se'n varen anar horroritzats pensant que no trobarien ni llençols al llit. El millor de l'experiència probablement va ser conèixer en persona l'arxiduc Lluís Salvador: «Mientras estaba dibujando, llegó el Archiduque, montado en su pequeño caballo blanco, y se portó con nosotros muy amable y amistosamente. Nos contó muchas cosas acerca de muchas gentes, y de cómo la vieja casa había sido en otros tiempos la morada de una santa, patrona de Mallorca. [...] Estuvo de lo más simpático y agradable»³⁸. Una imatge que, sens dubte, difereix molt de la que va oferir Louis Codet a *Images de Majorque* (1912), ja que aquest darrer va descriure l'Arxiduc com un vell brut i malalt.

L'endemà Wood va poder tornar a gaudir de la companyia de l'Arxiduc, que li va mostrar la col·lecció d'antiguitats mallorquines que aglutinava a Miramar: «y nos mostró su casa, con su interesante colección de curiosidades y antigüedades mallorquinas. Armarios y cofres antiguos, camas talladas, antiguas también, una gran colección de cerámica, lo mismo que de vidrio; pero no puedo describirle ni la mitad de lo que vimos»³⁹. Una gran col·lecció de la qual en parla el mateix Lluís Salvador a *Die Balearen*: «De fet hom troba a moltes cases antigues bells objectes de terrissa hispano-musulmana amb brillants adorns de coure sobre un fons groc, dels quals jo vaig poder reunir una rica col·lecció a Miramar»⁴⁰.

34 WOOD, Charles William (2007) *Cartas desde Mallorca: Palma*. José J. de Olañeta editor, p. 92.

35 WOOD, Charles William (2007) Op. cit., p. 98.

36 Ibídem

37 WOOD, Charles William (2007) Op. cit., p. 100.

38 WOOD, Charles William (2007) Op. cit., p. 122-123.

39 WOOD, Charles William (2007) Op. cit., p. 126.

40 D'AUSTRIA TOSCAMA, Lluís Salvador: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Tercer Volum (1999). Op. cit., p. 626.

Tot allò va impressionar tant Wood que va incloure una imatge on es poden veure tots aquests objectes en una sala. Tot i que aquesta il·lustració es titula *Interior mallorquí*, es pot deduir clarament que es tracta de la col·lecció de l'Arxiduc, ja que podem veure units molts d'objectes de ceràmica representats de manera individual a *Die Balearen*. Wood també incorporà moltes imatges dels exteriors de les diverses possessions que tenia l'Arxiduc a la serra de Tramuntana, així com també edificis manats construir pel mateix Arxiduc, com pugui ser l'oratori, avui ruïnós, que dedicà al beat Ramon Llull a qui tant admirava. Així mateix, també incorporà moltes representacions de Valldemossa i Sóller, i mostrà un especial interès per les construccions tradicionals, com per exemple, un rentador sota una porxada en el qual podem veure diverses dones fent bugada; sense oblidar-se d'incloure-hi imatges de la cartoixa de Valldemossa.

A Majorcan interior a Letters from Majorca (1888) de Charles William Wood

L'Arxiduc també incorporà a *Die Balearen* un gran nombre d'imatges d'aquest poble, tot i que, a diferència de Wood, no es va deixar cap poble ni racó per representar. Conferint un paper protagonista als elements que configuraven el paisatge natural, com penya-segats, torrents, coves, alzinars, etc., sense oblidar-se de les intervencions humanes, com marges, camins, barraques, cases, etc., elements que també va descriure de manera científica i acurada, tal com podem comprovar en les publicacions diverses sobre l'illa, però, sobretot, a *Die Balearen*; en el volum cinquè, és on trobarem més exemples de la seva visió particular de la Serra, que percebia com si fos un gran jardí, concepte que, com hem vist, ja trobam en les obres dels il·lustrats del segle XVIII. Entre ells podem destacar el cardenal Despuig, que va voler crear el seu jardí fet a mida, un hort del paradís anomenat Raixa, amb la seva escala infinita, les seves fonts i les seves escultures, un esquitx de bellesa que va descriure amb subtilesa el mateix Arxiduc: «Des dels dos balcons es veu l'hort plantat d'arbres fruiters. Un portal que està a l'altra banda de l'edifici dóna accés al jardí situat al pendís del pujol. Sis trams d'escala, cada un de vuit escalons, duen a dalt d'un pujol;

als costats, regalima cap avall aigua fresca entre els tarongers amargs. Al final de l'escala hi ha un safareig»⁴¹. Unes paraules que deixen entreveure el motiu pel qual molts de viatgers varen visitar aquest indret, que va acabar convertint-se en una avantsala de la serra de Tramuntana, on les oliveres semblaven monstres i els tarongers podien arribar a fer dues mil cinc-cents taronges.

---

41 D'AUSTRIA TOSCAMÀ, Lluís Salvador: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Volum cinquè (1999). Palma: Govern de les Illes Balears, p. 387.

DISSENY GRÀFIC: ESTUDI TONI BAUZA